

Madecki, Roman

O síle slova : (reflexe dramát a esejů V. Havla o jazyce a komunikaci)

Opera Slavica. 2024, vol. 34, iss. 1, pp. 11-28

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2024-1-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80540>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20240913

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O síle slova (reflexe dramát a esejů V. Havla o jazyce a komunikaci)

On the Power of Words (Reflection on V. Havel's Plays and Essays on Language and Communication)

Roman Madecki

(Brno, Česko)

Abstrakt:

Stať pojednává o fenoménu síly slova, jenž je chápán jako následek, který může slovo použité v komunikačním aktu vyvolat. Značná pozornost je mu věnována již v biblických textech, v nichž je slovo považováno za manifestaci lidské moci a skutečný čin. Nesprávné používání jazyka vede k nedorozuměním a konfliktům s neblahými důsledky pro jednotlivce i společnost. Uvedenou problematiku reflektují také některé teorie z oblasti filozofie jazyka. K. Bühler v této souvislosti hovoří o impresivní funkci jazyka, J. L. Austin o perlokučním aktu. Uvedené povahy slova si všímal ve svých dramatech, esejích a projevech také Václav Havel. Dle Havla má jazyk ambivalentní povahu, jeho prostřednictvím lze totiž na jedné straně tvořit, a na straně druhé vyvolávat konflikty a ničit. Konflikty však mohou vznikat také jako důsledek různých komunikačních bariér. Tyto bariéry mohou být důsledkem deformace kódu, nemožnosti otevřít komunikační kanál, neexistence vztahu mezi textem a mimojazykovou realitou nebo ztráty identity mluvčího. Konflikt je v tomto smyslu chápán velmi široce, tj. nejen jako nesoulad mezi lidmi, ale také jako rozpor mezi jazykovým kódem, jeho uživateli a světem, v němž se pohybují.

Klíčová slova:

Václav Havel; síla slova; jazyková pragmatika; nepochopení; komunikační bariéry

Abstract:

The paper deals with the phenomenon of the power of words, which is understood as the effect that a word used in a communicative act can produce. Considerable attention is already paid to it in biblical texts, in which the word is regarded as a manifestation of human power and a real act. The misuse of language leads to misunderstandings and conflicts with unfortunate consequences for individuals and society. Some theories from the philosophy of language also reflect this issue. K. Bühler speaks in this context about the conative function of language, J. L. Austin about the perlocutionary act. Václav Havel also noted this nature of words in his plays, essays and speeches. According to Havel, language has an ambivalent nature, because it can be used to create on the one hand, and to provoke conflict and destroy on the other. However, conflicts can also arise because of various communication barriers. These barriers can be the result of a deformation of the code, the impossibility of opening a communication channel, the absence of a relationship between the text and the extra-linguistic reality, or the loss of the speaker's identity. Conflict in this sense is understood very broadly, i.e. not only as a mismatch between people, but also as a conflict between the language code, its users and the world in which they move.

Key words:

Václav Havel; power of word; linguistic pragmatics; misunderstanding; communication barriers

V každodenní spontánní komunikaci používáme řadu různých slov, aniž máme čas přemýšlet o jejich podstatě, významu, citovém zabarvení, původu či účincích, které mohou záměrně či mimoděk vyvolávat. Jazyk však není pro řadu svých uživatelů jen čistě instrumentálně chápaným komunikačním prostředkem, ale také předmětem hlubších úvah, teoretické či filozofické reflexe. Pomocí jazykových jednotek a jejich vzájemně provázaných řetězců se nejen dorozumíváme s jinými členy lidské společnosti, jejich prostřednictvím také realizujeme své záměry, působíme na své okolí, utváříme je a ovlivňujeme jeho vývoj. V tomto smyslu má slovo jistou tvůrčí či naopak destrukční sílu. Problematika efektu, jenž nastává nebo může nastat po vyslovení nějaké výpovědi, nepatří v dějinách myšlení o jazyce rozhodně mezi nové myšlenky.

V bibli, jež je jedním z nejstarších zdrojů myšlení o jazyce a mezilidské komunikaci, se na sílu slova opakovaně upozorňuje. Relevantní pasáže najdeme především na mnoha místech Starého zákona, o efektech používání jazyka se však zmiňuje i Nový zákon. Mluvené slovo je v biblických textech chápáno nejen jako zvukový projev

lidské bytosti, ale také jako manifestace její síly a moci.¹ Obrazně řečeno je „jazyk malý sval, ale co všechno dokáže“ (Jak 3, 5). Slovo vyřčené určitým mluvčím je v tomto smyslu vlastně samo o sobě činem, jenž vyvolává pozitivní či negativní následky. Jazyk tak může mít doslova „moc nad smrtí i životem“ (Př 18, 21). Z tohoto důvodu je třeba dbát na správné používání jazyka a vystříhat se nesprávného. Správné užívání jazyka spočívá v tom, že jej člověk ovládá, kontroluje, je si vědom jeho síly, váží slova a používá je vždy v příhodnou chvíli. Je totiž „čas mlčet a čas povídat“ (Kaz 3, 7) a mluvčí se má řídit radou: „svá slova odvažuj jemnými vážkami, svá ústa opatří dveřmi se závorou“ (Sír 28, 25). Správně, v příhodný čas a v příhodném místě použitá slova mohou být „hlubokou vodou, zurčícím potokem, pramenem moudrosti“ (Př 18, 4), „ryzím stříbrem“ (Př 10, 20), „jak rosa, sprška pro zeleň, liják bylině“ (Dt 32, 2), mohou být nositelem dobra, spravedlnosti a radosti, mohou vzdělávat, napomínat, povzbuzovat, posilovat, těšit apod. Naopak nesprávné používání jazyka se projevuje prostořekostí, žvanivostí, nerozumností, lhaním, křivopřísežnictvím, pomluvami, všetečností, drzostí, kletbami, výhrůžkami, lstivostí, úklady, zlořečením, ničemností či rouháním. Takové používání jazyka nazývají biblické texty „zlem plným smrtelného jedu“ (Jak 3, 8), „smrtelnou léčkou“ (Př 12, 6), „ostrou břitvou“ (Žl 52, 4), „ostrým mečem“ (Žl 57, 5), „zmijím jedem“ (Žl 140, 4) či „smrtícím šípem“ (Jer 9, 7). V Knize Sírachovcové (Sír 28, 17–19) se pak o negativním působení jazyka praví, že „rána jazykem drtí kosti“, že „mnoho lidí padlo mečem, mnohem víc ale jazykem“ a že „blaze tomu, kdo byl před ním uchráněn, kdo nebyl vystaven jeho zlobě, kdo nebyl obtížen jeho jhem a nebyl spoután jeho řetězem.“²

Sílu slova, tj. efekty, jež vznikají jeho použitím v reálné komunikaci, berou v úvahu také některé lingvistické teorie, či spíše koncepce z oblasti filozofie jazyka. Vhodným příkladem teorií, jež tento aspekt reflektují, jsou teorie komunikačního aktu Karla Bühlera (publikována v r. 1934) či Johna Langshawa Austina (publikována v r. 1962 na základě přednášek proslovených na Harvardově univerzitě v r. 1955). Dle Bühlerovy teorie, jež patří k základům pragmatického pojmání komunikační události, je znak symbolem, symptomem a signálem. Jako symbol je znak přiřazen k objektům a stavům, jako symptom je spjat s mluvčím, jehož vnitřní stav vyjadřuje, a jako signál je apelem, který ovlivňuje (řídí) jednání adresáta ve vnějším či vnitřním smyslu. Jazykové znaky či jejich kombinace tedy pouze nezastupují prvky mimojazykové reality, ale zároveň signalizují fyzický a psychický stav mluvčího a působí na posluchače, na jeho činnost, vůli, přesvědčení, soudy apod. Z těchto tří aspektů jsou pak odvozeny

- 1 DUFOUR-LÉON, X. (ed.): *Slovník biblické teologie*. Řím, Velehrad: Křesťanská akademie, 1991, s. 150, 440–441 (zejména hesla: *Jazyk, Slovo lidské*).
- 2 Všechny citáty z biblických textů jsou převzaty z vydání *Bible: překlad 21. století včetně Deuterokanonických knih*. Praha: Biblion, 2015. Zkratky biblických knih: Dt – *Deuteronomium*, Jak – *Jakub*, Jer – *Jeremiáš*, Kaz – *Kazatel*, Př – *Příslaví*, Sír – *Sírachovec*, Žl – *Žalmy*.

základní jazykové funkce: symbolická (odrazová), expresivní (výrazová) a impresivní (výzvoová).³ Typickou realizací impresivní funkce jazyka, tj. použití znaku jakožto signálu, jsou samozřejmě výpovědi s imperativem či některé typy otázek s „ukrytým“ apelem (*Pomůžeš mi?; Mohla byste zavřít to okno?*), tuto funkci však lze chápat širěji a vztáhnout ji i na jiné jazykové prostředky. Bühler ostatně konstatuje, že hodnotu, které znaky v komunikaci nabývají, lze vyvodit z efektů, které vyvolávají, tj. ze „způsobů chování těch, kteří je přijímají a psychofyzicky zpracovávají“.⁴ Takto vlastně zdůrazňuje činnost charakter řečového jednání, v němž je možno každé slovo posuzovat z hlediska konkrétního lidského jednání. Mluvení je totiž úzce spjato s jednáním člověka, objevuje se společně s jinými druhy jeho konání a samo je konáním ve smyslu vnitřním i vnějším.⁵

Austin v souvislosti s řečovým jednáním jakožto celkem hovoří o třech dílčích aktech, které jej spoluvytvářejí: lokučním, ilokučním a perlokučním. Lokuční akt spočívá ve fyzické produkci zvuků, ze kterých mluvčí vytváří výrazy patřící do lexikálního systému určitého jazyka, a to v souladu s platnými gramatickými pravidly. Tyto výrazy navíc nesou v dané komunikační situaci určitý význam a vztahují se k jistým objektům mimojazykové reality. V rámci ilokučního aktu získává pronesená výpověď určitou sílu (ilokuční sílu), která je dána záměrem mluvčího, jenž má být prostřednictvím dané jazykové struktury realizován.⁶ Ilokuční síla výpovědi může být v některých případech přímo signalizována a zároveň i realizována pomocí použití explicitních performativních formulí, tj. performativně užitých ilokučních sloves, nejčastěji ve formě 1. os. indikativu přítomnosti (*navrhuji, odmítám, přísahám, slibuji, žádám* apod.).⁷ V případě, že je ve výpovědi použita performativní formule, „vyslovit výpověď znamená vykonat čin – nemyslí se tím normálně pouze něco říci.“⁸

Lokuční a ilokuční akt spolu úzce souvisejí. Chce-li mluvčí realizovat určitý komunikační záměr, může tak učinit pouze na základě reálné, gramaticky správné a smysluplné výpovědi, na jejímž základě bude moci posluchač identifikovat její ilokuční sílu. Na základě lokučního a ilokučního aktu může mluvčí realizovat ještě perlokuční akt, jenž spočívá v tom, že jeho výpověď potenciálně působí na přesvědčení, postoje a jednání adresáta. Podstatou perlokuce je tedy vlastně efekt aktu ilokučního (*Měl bys jí to říct. → Radil mi, abych jí to řekl. → Přesvědčil mě, abych jí to řekl.*) Jak uvádí J. Austin: „říká-li se něco, pak to často, nebo i normálně má také nějaké účinky

3 BÜHLER, K.: *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*. Kraków: Universitas, 2004, s. 29.

4 Tamtéž, s. 32.

5 Tamtéž, s. 54.

6 AUSTIN, J. L.: *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000, s. 101–122.

7 Tamtéž, s. 19–28.

8 Tamtéž, s. 24.

na pocity, myšlenky či jednání posluchačstva, nebo mluvčího anebo jiných osob: a lze to činit se záměrem, úmyslem či cílem právě tyto účinky vyvolat.“⁹

Teorie Karla Bühlera a Johna Langshawa Austina vycházejí ze skutečnosti, že používání jazyka v komunikaci je jednáním, pomocí něž realizujeme jisté komunikační záměry, a tak působíme na své okolí. Je však třeba konstatovat, že problematika efektů jazykového komunikačního jednání přesto nepatří mezi hlavní lingvistické badatelské problémy. Je to dáno nepochybně heterogeností těchto efektů, jež plyne ze značné proměnlivosti komunikační situace i potenciálních reakcí adresátů, které nelze vždy spolehlivě předvídat. Adresát totiž nemusí z různých důvodů jednat v souladu s ilokuční silou použité výpovědi. Zároveň je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že následky, které použití jazyka vyvolává, jsou vlastně ukotveny mimo vlastní řečové jednání ve smyslu Austinova lokučního a ilokučního aktu.

I před rozdílný stav poznání, metodologie a terminologie je „slovo“ v uvedených teoriích pojímáno obdobně jako ve starých biblických výkladech, tj. jako projev lidské moci a čin v širokém slova smyslu. A tento projev a čin může – jsou-li jazykové prostředky „nesprávně“ používány – rodit konflikty mezi jednotlivci i celými lidskými společenstvími. Tato problematika je však již zcela mimo výzkum jazykové komunikace a její promýšlení je vyhrazeno filozofům či filozofujícím mistrům jazyka. Patřil k nim také Václav Havel, který si uvedené povahy slova i v širším kontextu mezilidské komunikace všiml ve svých dramatech, esejích a projevech. Jazyk pro něj nebyl jen nástrojem a materiálem, ale také důležitým předmětem hlubší reflexe. Tento zajímavý a jistě i originální aspekt jeho díla byl dosud málo zkoumán, i když se k němu v podstatě systematicky vracel a sám na něj opakovaně upozorňoval.

V knize *Dálkový výslech* (1. vydání vyšlo v Londýně v roce 1986), která má formu rozhovoru vedeného novinářem Karlem Hvižďalou, se Havel vyjádřil k různým událostem ze svého života, k umění, především literatuře a divadlu, politice, vztahu k jiným lidem i sobě samému a samozřejmě také ke své vlastní tvorbě. V této souvislosti uvádí tři hlavní charakteristiky své tvorby: specifickou konstrukci dramát spočívající v jejich záměrné schematičnosti, zkratkovitosti či dokonce strojovosti, zájem o jazyk a téma krize lidské identity.¹⁰ Základem struktury jeho her je „všelijaké symetrické a posléze symetricky asymetrické splétání a proplétání motivů, jejich fázované či rytmizované rozvíjení, zrcadlovité kombinování motivů s jejich antimotivy.“¹¹ U svých her si také všimá toho, že nejsou založeny na jednání postav a ději, ale na „pohybu významů, motivů, myšlenek, znaků, argumentů, pojmů, tezí, slov.“ Tato charakteristika autorovy tvorby jistě souvisí se zmíněným zájmem o jazyk. Havel v této souvislosti

9 Tamtéž, s. 106.

10 HAVEL, V.: *Dálkový výslech: rozhovor s Karlem Hvižďalou*. Praha: Academia, 2000, s. 212–220.

11 Tamtéž, s. 213.

uvádí: „Zajímá mne jeho ambivalence, jeho zneužití, zajímá mne jazyk jako strůjce života, osudů a světů, jazyk jako nejdůležitější dovednost, jazyk jako rituál a zaříkadlo; slovo jako nosič dramatického pohybu, jako legitimace, jako způsob sebepotvrzení a sebeprosazení.“¹² Třetí charakteristika, jak bylo výše uvedeno, souvisí s Havlovým základním tématem – lidskou identitou, resp. její krizí, rozkladem, zhroucením, rozplynutím či mizením. A tato krize identity se často manifestuje různými patologiemi v oblasti jazyka a komunikace, o nichž bude řeč později.

V 1989 se stal Václav Havel laureátem Mírové ceny německých knihkupců. Cenu, která se tradičně předává během knižního veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem nemohl z politických důvodů osobně převzít, napsal však právě pro tuto příležitost esej *Slovo o slovu*, který přednesl v německém překladu herec Maxmillian Schell. Esej je věnován „tajemné moci slova v lidských dějinách“, která plyne z toho, že „všechny důležité děje reálného světa – krásné i obudné – mají totiž vždycky svou předehru ve sféře slov“.¹³ Podle Havla slovo dělá člověka člověkem, protože umožňuje komunikaci mezi dvěma či více „já“, je klíčem k dějinám lidstva a společnosti. Může mít různou sílu a váhu, může být svobodné i pravdivé, ale také hypnotizující, šálivé, fanatizující, zběsilé, nebezpečné, a dokonce i smrtónosné. Jeho prostřednictvím lze na jedné straně tvořit, na straně druhé vyvolávat konflikty a ničit.

Váha slova se může měnit v čase i podle společenských okolností. Roste zejména v totalitních a diktátorských režimech, kde může svobodné slovo otrást celým mocenským aparátem, destabilizovat celý systém a způsobit závažné následky těm, kteří je pronesli. Takové slovo může obrazně řečeno „vážit víc než jinde celý vlak dynamitu“.¹⁴ Příkladů projevů, které vyvolaly hysterickou reakci na straně představitelů totalitní moci a ve svém důsledku přivodily svým autorům vážné následky v podobě zásahu represivních složek státu, ostrakizace, mučení, věznění či dokonce smrti, najdeme po světě celou řadu. V někdejší Československu takové reakce, jak uvádí Havel v citovaném eseji *Slovo o slovu*, vyvolaly například manifest *Dva tisíce slov* a petice *Několik vět*.

První ze zmíněných textů připravil spisovatel Ludvík Vaculík ve spolupráci s vědci především z Československé akademie věd a pod plným názvem *Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem* jej 27. 6. 1968 otiskl týdeník Svazu československých spisovatelů Literární listy, v němž Vaculík působil v té době jako redaktor. Ve své podstatě šlo o analýzu období po roce 1948, kdy se stále více upevňovala moc státního a stranického aparátu a docházelo

12 Tamtéž, s. 214

13 HAVEL, V.: Slovo o slovu. In: TÝŽ: *Slova: čtyři eseje z let 1986–1990*. Praha: Památník národního písemnictví, 1993, s. 18.

14 Tamtéž, s. 15.

k všeobecnému úpadku společnosti, podporu obrodného procesu, výzvu k federalizaci státu a rozvoji mezinárodních vztahů na principu rovnosti a nezávislosti s vyloučením cizích zásahů do vnitřního vývoje v zemi. Manifest postupně podepsalo dle odhadů více než 120 000 lidí včetně známých osobností z oblasti vědy, kultury či sportu. Vedení KSČ označilo manifest za výzvu k destabilizaci a dezorganizaci státu, ostře ji kritizovalo i sovětské vedení a byla proti ní zahájena rozsáhlá mediální kampaň. Jeden ze spoluautorů, fyziolog prof. Otakar Poupá, charakterizoval text jako „lapidárně formulovanou diagnózu československé situace od puče 1948 do roku 1968, jak ji viděl nekomunistický občan“.¹⁵ I přesto taková „diagnóza“ vyvolala v totalitním režimu, byť v právě probíhající obrodném procesu, s ohledem na použítá slova a jejich skutečný lexikální význam nepřiměřenou reakci. A právě díky této neadekvátní reakci se podařilo – jak říkal dobový vtip – uzavřít výhodný obchod, při němž se podařilo vyměnit dva tisíce slov za sedm tisíc tanků.¹⁶ Řeč je samozřejmě o invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, jež byla zahájena 21. srpna 1968.

Ostrou reakci režimu vyvolala také o více než dvacet let později petice *Několik vět*, která vznikla v prostředí Charty 77 a byla zveřejněna 29. června 1989 ve vysílání rozhlasových stanic Svobodná Evropa, Hlas Ameriky a BBC. Iniciátory petice byli Václav Havel, Jiří Křížan, Stanislav Devátý a Alexandr Vondra. Poměrně stručný text upozorňoval na vyprázdňenost pojmů *přestavba* a *demokratizace* a vyzýval k svobodné diskusi o dalším směřování země v duchu svobody, důvěry, tolerance a plurality. Jako předpoklad pro zahájení této diskuse text uváděl splnění sedmi požadavků, jež se týkaly propuštění politických vězňů, možnosti uplatňování práva shromažďovacího, činnosti občanských iniciativ, nezávislosti médií na politické moci, svobody vyznání, nestranného posouzení významných investic státu a svobodné debaty o událostech československých dějin od 50. let 20. stol. po normalizaci. Režim tuto iniciativu označil ve známém článku *Kdo seje vítr* v Rudém právu za výzvu ke konfrontaci, rozkladnému působení a svržení společenského zřízení za pomoci zahraničních nepřátelských sil.¹⁷ Petici podepsalo asi 40 tisíc lidí včetně populárních umělců. Reakce režimu opět neodpovídala obsahu a významu použitých slov a projevila se represemi v podobě opakovaného zadržení, domovních prohlídek, výslechů a trestního stíhání iniciátorů i šířitelů petice.

V eseji *Slovo o slovu* Havel tyto neadekvátní reakce na svobodný projev jednotlivců a občanských iniciativ shrnuje takto: „Ano, žiji opravdu v systému, kde slovo může otrást všemi mocenskými aparáty, kde slovo může mít větší sílu než deset divizí, kde

15 KONČELÍK, J.: Dva tisíce slov. Zrod a důsledky nečekaně vlivného prohlášení. *Soudobé dějiny*, 2008, r. 15, č. 3–4, s. 495.

16 Tamtéž, s. 485.

17 Kdo seje vítr. *Rudé právo*, 1989, r. 69, č. 152 (30. 6. 1989), s. 2.

pravdivé slovo Solženicynovo bylo pocítěno jako cosi nebezpečného, že bylo třeba jeho autora násilím vsadit do letadla a vyvézt. Ano, žiji tam, kde slovo Solidarita bylo schopno otrást celým mocenským blokem.“¹⁸

V případech uvedených dokumentů, k nimž lze v Československu přiřadit také Prohlášení Charty 77 vyzývající k dodržování základních práv a svobod vyplývajících z platných mezinárodních závazků, sledujeme zdánlivě nepochopitelný rozpor mezi skutečným významem použitých slov a ostrou reakcí totalitního režimu s dalekosáhlými následky pro jednotlivce, skupiny lidí a ve svém důsledku i pro celou společnost. Z čeho tyto konflikty založené na odlišném chápání jazykového sdělení plynou? Zde je třeba vzít především v úvahu skutečnost, že komunikace zejména ve veřejné sféře je v totalitních společnostech narušena systematickými zásahy faktického nositele moci ve státě. S jazykem v totalitních režimech je často spojován pojem newspeaku, jenž je často chápán jako soubor lexémů a frází sloužících k udržování a šíření vládnoucí ideologie, manipulaci a ovládnutí společnosti. Tento okruh zvláštních výrazových prostředků však doprovází také manipulace samým jazykem a jeho používáním v podobě specifické represivní jazykové politiky. Polský jazykovědec Jerzy Markowski tento neolekt charakterizuje jako: „jazyk moci a sdělovacích prostředků, které ovládá, ve státech s totalitním zřízením, jenž slouží široce pojaté propagandě a je využíván k arbitrární manipulaci náladami a chováním společnosti.“¹⁹

Hlavními aspekty této specifické a ideologicky motivované jazykové politiky jsou axiologický přístup k jazyku, arbitrárnost a rituálnost, magičnost, antikomunikativnost a metajazykovost. Axiologický přístup k jazyku spočívá v tom, že lexikální jednotky získávají specifickou hodnotu, která upozaduje jejich skutečný význam (srov. vyprázdňenost slov *demokratizace, morálka, otevřenost, přestavba, socialismus*), dále v užívání citově zabarvených slov – pozitivně zabarvených ve vztahu k mocenským strukturám, s negativním příznakem výhradně ve vztahu k opozici (*samozvanci, štváči, zaprodanci, zkrachovanci, zrádci*) či používání dichotomického dělení založeného na stálých opozicích (*my – oni, náš – cizí, pokrokový – zpátečnický, starý – nový*). Arbitrárnost a rituálnost znamenají, že v komunikaci platí umělá pravidla, specifický rituál, kdy vládnoucí vrstva rozhoduje o užitečnosti a vhodnosti slov, některá podporuje a vědomě šíří, proti jiným bojuje, vylučuje je z oběhu, činí z nich tabu. Moc také určuje způsoby spojování slov, tvoří typická ustálená spojení, hesla, fráze, pseudofrazeologismy (*bratrská pomoc, klid na práci, kupředu – zpátky ni krok, ozbrojená pěst dělnické třídy, všechna moc patří pracujícím lidu, síly míru a pokroku*). Texty newspeaku tedy vznikají podle jednotného modelu, který reguluje použití slov, jejich

18 HAVEL, V.: Slovo o slovu. In: TÝŽ: *Slova: čtyři eseje z let 1986–1990*. Praha: Památník národního písemnictví, 1993, s. 15.

19 MARKOWSKI, A.: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005, s. 87.

význam, určuje hranice jazykové kultury a řečové etikety.²⁰ Tuto skutečnost dobře ilustruje *Univerzální kód projevů* (Uniwersalny kod przemówień), jež anonymní autor zaslal v první polovině 80. let 20. stol. polskému týdeníku *Polityka*. Nevelká tabulka zahrnovala 40 frází typických pro tehdejší veřejný diskurs, na základě jejichž kombinací, kterých bylo celkem 10 tisíc, šlo vytvořit čtyřicetihodinový sémanticky vyprázdněný projev.²¹

Pro jazykovou politiku totalitního státu je typická také magičnost komunikace. Texty newspeaku totiž nekorespondují s mimojazykovou realitou, nevztahují se k ní, naopak samy vytvářejí skrze jazyk jakousi pseudorealitu. Je to případ „logokracie“, v níž mají výpovědi performativní funkci. Současně s vyřčením daného slova, fráze, textu tak vlastně vzniká nová realita, k níž se následně vládnoucí moc upíná a brání se jejímu demaskování (*Kupředu za další úspěchy při budování vyspělé socialistické společnosti, Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!, Socialistickou výrobou k lepšímu zítřku!*). Posledním typickým znakem newspeaku je jeho antikomunikativnost a metajazykovost. Ve veřejném diskursu totalitního státu totiž absenteje jakákoli reálná komunikace mezi představiteli mocenského aparátu a zbytkem společnosti. Dialogy jsou umělé, předstírané, nekoherentní a nekoherentní, jsou to pouhé pseudodialogy s typickou absolutní nerovností rolí komunikačních participantů. Komunikační kanál je jednosměrný, vede jen od mluvčího k posluchači a nedochází ke střídání komunikačních rolí. V roli mluvčího zásadně vystupuje vládnoucí moc, zatímco společnost jako posluchač je pasivní a sama se beztrestně nemůže role mluvčího chopit. Tuto pasivitu provázenou „životem ve lži“ Havel podrobil zevrubné analýze v eseji *Moc bezmocných*.²²

Zásadní rysy jazykové a komunikační politiky totalitního státu osvětlují podstatu konfliktu mezi státním a stranickým aparátem a představiteli občanských iniciativ. Tyto iniciativy ve svých textech navracely mnoha lexikálním jednotkám jejich původní význam, používaly pro režim nepřijatelné kolokace, popisovaly skutečnou realitu, a především chtěly vystupovat v roli mluvčího, vést se státním aparátem skutečný dialog a oslovit a aktivizovat zbytek společnosti. Neporozumění mezi režimem a opozicí tak dosáhlo nejvyšší možné míry a nutně se muselo přerodit v konflikt a uplatňování represí vůči těm, kteří se chtěli vymanit z vlivu newspeakových způsobů komunikace.

Václav Havel si všímal také toho, že neporozumění a konflikty mohou vznikat na základě různých komunikačních bariér. Tyto bariéry mohou být důsledkem deformace

20 Viz GŁOWIŃSKI, M.: Nowomowa. In: BARTMIŃSKI, J. (ed.): *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 174–177. Srov. též MARKOWSKI, A. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005, s. 87–95.

21 Viz DĄBROWSKA, A.: *Język polski*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998, s. 69.

22 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1989, s. 55–133, zejména s. 78–86.

kódu, nemožnosti navázat kontakt mezi komunikanty, neexistence vztahu mezi textem a mimojazykovou realitou nebo ztráty identity mluvčího. Konflikt je v tomto smyslu chápán velmi široce, tj. nejen jako nesoulad mezi lidmi, ale také jako rozpor mezi samým jazykovým kódem, jeho uživateli a světem, v němž se pohybují. I takové konflikty mohou vést k dalekosáhlým důsledkům pro jednotlivce i společnost.

Zmíněné problematice se Václav Havel věnoval také ve svých dramatech, a to zejména v 60. letech 20. stol. Z hlediska jazykové pragmatiky je velmi zajímavá trojice her *Zahradní slavnost*, *Vyrozumění* a *Ztížená možnost soustředění*. Všechny hry měly premiéru v Divadle Na zábradlí: *Zahradní slavnost* 3. prosince 1963 v režii Otomara Krejčí, *Vyrozumění* 26. července 1965 v režii Jana Grossmana a *Ztížená možnost soustředění* 11. dubna 1968 v režii Václava Hudečka. Havel v těchto dramatech vychází z přesvědčení, že mezi komunikačním chováním a fungováním člověka ve společnosti a ve světě existuje úzký oboustranný vztah. Krize identity člověka je zde tedy především krizí komunikace.

V *Zahradní slavnosti* autor rozehrává konflikt mezi jazykem, společností a mimojazykovou realitou. Jazyk je zde totiž reprezentován téměř výlučně bezobsažnými frázemi, jež se nijak nevztahují k mimojazykové realitě. Jazyk tak ztrácí své funkce, zejména funkci reprezentační. K tomuto hlavnímu motivu hry se Havel vyjádřil v již citovaném *Dálkovém výsledku*: „Zajímá mne fáze a její význam ve světě, kde verbální zhodnocení, včlenění do frazeologického kontextu, jazyková interpretace jsou mnohdy důležitější než skutečnost sama, a stávají se tudíž samy tou hlavní skutečností, zatímco ‚skutečná skutečnost‘ je jen jejich derivátem. O *zahradní slavnosti* bylo napsáno, že jejím hlavním hrdinou je fráze. Fráze organizuje život, fráze vyvlastňuje lidem jejich identitu, fráze se stává vládcem, obhájcem, soudcem i zákonem.“²³

Hrdinou *Zahradní slavnosti* je mladík Hugo Pludek, jenž stojí na počátku své profesní kariéry. V hledání budoucího povolání mu má pomoci otcův známý Franta Kalabis, s nímž se Hugo setkává na zahradní slavnosti Likvidačního úřadu, kde pronikne do tajů komunikace byrokratů tak dokonale, že se nakonec sám stává likvidátorem Likvidačního úřadu a Zahajovačské služby a místo nich buduje zcela novou instituci – Ústřední komisi pro zahajování a likvidování. Postupně se stále více identifikuje s prázdnými frázemi (*obrok je obrok a hrách je hrách; nač strkat nos do dříví, když i konipas zpívá sám; kdo loví ryby u Klatov, nemusí skákat do jahodí; co je dnes nové, bude zítra staré*²⁴), až se sám stává jejich ztělesněním, jakousi chodící frází. Schizofrenii své situace si však neuvědomuje, přestává vnímat rozdíl mezi skutečností a nereálností všudypřítomných frází, mezi soukromým a veřejným prostorem. Když dosáhne vrcholu své adaptace na podmínky panující ve světě byrokratů, dojde k rozpadu jeho vlastní

23 HAVEL, V.: *Dálkový výsledek: rozhovor s Karlem Hviždálou*. Praha: Academia, 2000, s. 214–215.

24 HAVEL, V.: *Zahradní slavnost*. In: TÝŽ: *Hry 1*. Brno: Větrné mlýny, 2010, s. 20, 21, 24, 35.

lidské identity. A Havel tento konflikt, který se rozehrává mezi Hugem Pludkem a realitou, v níž je ukotvena také jeho vlastní identita, okomentoval takto: „hlavní postava Hugo vychází do světa – na způsob Honzy jdoucího na zkušenou (archetyp poutníka) – a setkává se v něm s frází jako jeho ústředním principem. Na frázi se tedy postupně adaptuje („učí se“); identifikuje se s ní; čím lépe se s ní identifikuje, tím stoupá výš; a když je na vrcholu, ukazuje se, že se ve frázi zcela rozpustil a ztratil tím sám sebe. Hra končí tím, že jde Hugo sám k sobě na návštěvu. Nikoli ovšem proto, aby se znovu našel, ale proto, aby ještě víc upevnil svou pozici sblížením s kýmsi veledůležitým – že jde přitom sám k sobě, je jen ‚nedorozumění‘, byť symbolické: zaslechl o svém významu a nevěda, že to je význam jeho, zašel za sebou. Jeho orientace k frázi ho přivedla k sobě samému jako jejímu nejlepšímu ztělesnění. Navštívil sám sebe, sám sebe definitivně ztratil.“²⁵

Hra *Vyrozumění* je založena na jiném typu komunikační bariéry, jež vzniká jako důsledek zavedení nesrozumitelného jazykového kódu, který nedovoluje otevřít komunikační kanál. Do popředí se tedy dostává absolutní nemožnost vzájemného porozumění. Oním kódem je zprvu ptydepe, posléze chorukor. Ptydepe je kód budovaný na přísně vědeckých základech, s maximálně racionální gramatikou a mimořádně bohatou lexikální zásobou. Je v něm omezena mnohoznačnost, a tak je schopen vyjádřit i ty nejdrobnější nuance ve stále složitější úřední komunikaci. Tento kód maximálně redukuje všechny možné podobnosti. Čím obecnější je slovo, tím je kratší a naopak. Nejjobecnějším a zároveň nejkratším slovem je sice *gr* – cokoli, ale předpokládá se existence ještě kratší jednotky *f*, která je rezervována pro dosud neobjevený maximálně obecný pojem. Nejdelším slovem pak je *rorys říční*. V psané podobě se tato jednotka skládá celkem z 319 písmen.²⁶ Ptydepe je nepraktické, složité, obtížně osvojitelné. Jeho přednost, jež má spočívat v možnosti vyjádřit drobné sémantické nuance, je ve skutečnosti jeho největší nevýhodou. Některé nuance jsou totiž natolik subtilní, že je třeba význam každého slova prodiskutovat s jeho autory, kteří si však jeho přesnou sémantiku sami nejsou jisti. Nepraktičnost, složitost a obtížná akvizice jsou tu sice evidentní, ale důležitější je víra v tento nový kód. Jde tedy o typický projev výše uváděného magického přístupu k jazyku, jenž spočívá ve vytváření reality skrze slova.

Děj dramatu je poměrně jednoduchý a točí se v podstatě stále dokola kolem dvou umělých jazyků a faktické nemožnosti navázat pomocí těchto kódů jakoukoli komunikaci. Ředitel bezejmenného úřadu Josef Gross dostává vyrozumění v jakémisi neznámém jazyku (*Ra ko hutu d dekotu ely trebomu emusohe, vdegar yd, stro renu er*

25 HAVEL, V.: *Dálkový výslech: rozhovor s Karlem Hviždálo*. Praha: Academia, 2000, s. 217–218.

26 HAVEL, V.: *Vyrozumění*. In: TÝŽ: *Hry 1*. Brno: Větrné mlýny, 2010, s. 78–81.

*gryk kedy, alyv zvyde dezu, kvyn dal fer tekynu sely. Degto yl tre entvesrer kyleg gh...*²⁷⁾ a dovídá se, že jde nepochybně o velmi důležité sdělení, protože je napsáno v jazyku ptydepe. Obsahu sdělení se však nelze dobrat jednak z byrokratických důvodů, jednak z důvodu nefunkčnosti samého kódu. Ptydepe je nakonec podrobeno zdrcující kritice (*Ať zhynou umělé jazyky!; Ať žije přirozená lidská řeč!*²⁸⁾) a nahrazeno nikoli přirozeným jazykem, ale jiným umělým kódem s názvem chorukor. V novém kódu je škodlivá redundance nahrazena principem podobnosti slov. Čím jsou si slova podobnější, tím bližší je jejich význam. Zvládnutí nového kódu je snadné. Pokud si mluvčí zapamatuje jedno slovo z daného sémantického pole, může na jeho základě vytvářet slova s podobnou sémantikou (*pondělí se v chorukoru řekne ilopagar, úterý ilopager, středa ilopagur, čtvrtek ilopagir, pátek ilopageur, sobota ilopagoor*²⁹⁾). Ani tento kód však nedovoluje otevřít komunikační kanál. Vše se tedy pohybuje v bludném kruhu, v něm je jedna krajnost nahrazena druhou, avšak reálná komunikace je stále nemožná. Oba kódy jsou vlastně zcela antikomunikativními systémy, jakýmijsi antikódy. Konflikt zde tedy vzniká především mezi jazykovým kódem a jeho potenciálními uživateli.

Ve *Ztížené možnosti soustředění* je předmětem Havlova zájmu komunikace především v soukromé sféře. Do konfliktu se zde dostávají nekoherentní a neinformativní texty hlavní postavy, jež jsou odrazem neexistence její vlastní identity, s realitou a okolím mluvčího. Hrdinou dramatu je vědecký pracovník dr. Eduard Huml, jenž je vnitřně nekoherentní osobností, která se různě dělí a rozpadá. Jako vědec formuluje banality s minimální informativností (*každé společenské seskupení má svůj vlastní žebříček hodnot; stav, kdy člověk uspokojí určitou svou potřebu – kdy tedy dosáhne určité hodnoty, nazýváme štěstím; existuje aktivita pozitivní – například boj za spravedlnost – a aktivita negativní – například intrikaření*³⁰⁾) a jeho soukromý život postrádá hlubší emoce, všechno se v něm opakuje, všechno je předvídatelné. Huml není schopen nic změnit, změn se obává, vše jen odkládá a všechny rozhovory o možných změnách rychle ukončuje a odvádí je na téma jídla. V podstatě pouze žije a jí. Jeho mimomanželský vztah je jen kopií jeho manželství a komunikace s ženou a milenkou probíhá podle identického modelu. Huml se navíc stává předmětem výzkumu dr. Balcárkové, která by ráda vědecky uchopila podstatu lidské individuality. Vychází z hypotézy, že jedince spojuje to, co má obecnou povahu, co je pravidelné a předvídatelné, a naopak je odlišuje to, co je nahodilé. Po vyloučení všech pravidelností je možno z nahodilostí vytvořit model lidské individuality. Data získaná na základě rozhovoru a podivných měření, založených na vážení peřin, měření vlhkosti stěn

27 Tamtéž, s. 67.

28 Tamtéž, s. 141.

29 Tamtéž, s. 145.

30 HAVEL, V.: *Ztížená možnost soustředění*. In: TÝŽ: *Hry 1*. Brno: Větrné mlýny, 2010, s. 162, 163, 168.

či měření hloubky stínítka lampy, analyzuje počítač Puzuk, jenž následně klade respondentovi otázky. Vyloučení všeho nenahodilého však nutně vede k tomu, že jsou otázky nesmyslné, absurdní, bez vztahu k realitě (*Který je váš oblíbený tunel?; Kolikrát ročně větráte náměstí?; Čuráte veřejně, nebo občas?*³¹) a že na ně nelze odpovědět. Vyvstává však otázka, zda bylo vůbec možno vytvořit model identity někoho, kdo je ve svém chování i komunikaci maximálně předvídatelný. Vzniká tak svérázná opozice mezi předvídatelným Humlem a nepředvídatelným počítačem, který se neustále zasekává a vyžaduje speciální péči jako malé dítě. Ve světle pseudovědeckého experimentu Balcárkové by to však mohlo paradoxně znamenat, že na rozdíl od Humla má nepředvídatelný počítač jakousi vlastní identitu.

V analyzovaných dílech bylo záměrem dramatika poukázat na různé podoby konfliktu mezi člověkem, realitou a společností. Jak uvedl sám autor, tento konflikt se v *Zahradní slavnosti* a *Vyrozumění* týkal především „vztahu mezi moderním člověkem a moderní společností“, kdežto ve *Ztížené možnosti soustředění* „vztahu mezi moderním člověkem a světem“.³²

Jak vyplynulo z analýzy uvedených dramatických textů, konflikt se v nich vždy projevuje také patologickými změnami v komunikační interakci. Tyto patologie pak spočívají v deformaci kódu, nemožnosti navázání kontaktu, neexistenci vztahu mezi textem a mimojazykovou realitou nebo v rozpadu identity komunikačních participantů.³³

Dovolím si své úvahy zakončit jednou aktuální událostí. Téma konfliktu a neporozumění se totiž projevilo nedávno při jedné kulturní akci, a to navíc v souvislosti právě s dílem Václava Havla. Okolnosti vzniku oné situace působí samy o sobě dosti absurdně. Dne 2. května 2024 byla na programu libereckého Divadla F. X. Šaldy opera *Hubička* Bedřicha Smetany. Vzhledem ke dvoustému výročí skladatelova narození byla jeho díla provedena v řadě divadel a koncertních sálů a stala se tak ústředním bodem programu Roku české hudby a s ním spjatého projektu Smetanazoo. Výběr to nebyl jistě náhodný, historicky první Rok české hudby se totiž konal přesně před sto lety rovněž při příležitosti Smetanova výročí narození. Organizátoři letošního ročníku navíc podle tzv. osmičkových roků, na které připadají významné události v české historii, spojili s hudbou tzv. magické čtyřky. Mezi tyto magické čtyřky patří i rok narození Bedřicha Smetany, tj. rok 1824. Liberecká operní inscenace však byla navíc

31 Tamtéž, s. 199.

32 HAVEL, V.: Komentář ke hře Eduard. In: TÝŽ: *O divadle*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 426.

33 Viz též MADECKÍ, R.: Komunikacja międzyludzka w dramatach Václava Havla. In: BALOWSKI, M. – BAKUŁA, B. (eds): *Václav Havel – człowiek, pisarz, filozof, polityk*. Poznań: Pro, 2014, s. 87–107. V této studii je proveden podrobnější rozbor dramata analyzovaného také v tomto článku. Srov. také ŠTĚRBOVÁ, A. *Modelové hry Václava Havla*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.

spojena s dalším letopočtem zakončeným čtyřkou, a to rokem 2004, v němž Česká republika vstoupila do Evropské unie.

Spojení představení s uvedeným výročím bylo avizováno též v programu divadla, i když informace, že před představením zazní projevy regionálních politiků, se v něm údajně neobjevila. Kromě těchto projevů měl zaznít v podání herce Martina Polácha též text Václava Havla *Evropa jako úkol*, který tehdejší český prezident původně přednesl 15. května 1996 v Cáchách při příležitosti předávání Ceny Karla Velikého, kterou sám o pět let dříve obdržel.³⁴ Havlův text však nezazněl, respektive zazněl jen zčásti, než byl přerušen hlasitými nesouhlasnými protesty z publika, jež se začaly ozývat již při projevech politiků a vygradovaly právě při přednesu Havlova textu.³⁵ Pravděpodobně šlo o nesouhlas s úvodem k opernímu představení, jenž byl laděn politicky, nikoli umělecky. A Havel byl v tomto kontextu některými diváky pokládán evidentně především za politika, který jako by do prostoru divadla vnášel nepatřičný agitační aspekt. A právě v tom se skrývá podstata onoho libereckého nedorozumění či nepochopení, z něž se zrodil i konflikt mezi částí hlediště a jevištěm. Jakkoli lze diskutovat o vhodnosti skladby a vyváženosti onoho komponovaného večera, nelze nejenže vybraný Havlův projev považovat ani v nejmenším za momentální předvolební politickou agitku bez hlubších úvah a širšího dosahu, ale ani samého Havla nelze vzhledem k šíři jeho odkazu redukovat na „pouhého“ politika. Navíc Havel byl nejen dramatikem, ale po většinu svého života doslova člověkem divadla.

V textu *Evropa jako úkol* Havel nastiňuje další možný vývoj evropského kontinentu a evropské integrace v globálním kontextu. Tyto vize jsou však propojeny v organický celek s úvahami o samém jméně Evropy, jeho původu a konotacích, které je mohou provázet. Autor vychází z etymologie názvu kontinentu, jež není jednoznačná a snaží se ji vysvětlovat různé hypotézy. Jedna z nich hledá základ jména Starého kontinentu v dříve v prostoru Blízkého východu kulturně velmi významných, leč dávno vymřelých semitských jazycích, akkadštině a její teritoriální variantě asyrštině. Etymonem by zde mohl být akkadský lexém *ereb*, který označoval soumrak či západ slunce.³⁶ V. Havel si následně všímá konotací, které se na tyto prvotní významy nabalují. Soumrak je tradičně spojován s koncem, zánikem, prohrou, zkázou, blížící se smrtí, stagnací, úpadkem, rozkladem a nicotou. Tyto konotace ostatně uvádí také slovníky češtiny,

34 *Oslavy vystupu do EU v rámci Hubičky – Divadlo F. X. Šaldy Liberec*. www.saldovo-divadlo.cz/aktuality/detail-aktuality/r/oslavy-vystupu-do-eu-v-ramci-hubicky. [online]. [cit. 21.05.2024].

35 CINKÁNOVÁ, P.: *Přednes Havlova textu utnuli diváci pískotem. Primitivní buranství, říká náměstek*. [online]. Dostupné z: www.idnes.cz/liberec/zpravy/divadlo-saldy-piskot-krik-vaclav-havel-evropska-unie-polach.A240503_165010_liberec-zpravy_jape. [cit. 21.05.2024]. Srov. též TAU-CHMANN, J.: *Pískot kvůli politice v libereckém divadle*. [online]. Dostupné z: www.nasliberec.cz/2024/05/03/piskot-kvuli-politice-v-libereckem-divadle/. [cit. 21.05.2024].

36 HAVEL, V.: *Evropa jako úkol*. In: TÝŽ: *Evropa jako úkol. Výběr z projevů 1990–2004*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2005, s. 57.

např. *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971) uvádí u hesla *soumrak* přenesené významy *období úpadku, doba před koncem, zánikem (soumrak poezie), úpadek (soumrak moci), stáří (soumrak života), zánik (soumrak kolonialismu)*. Havel si však všímá i jiných konotací, méně „temných“, byť ne tak častých. Soumrak chápe jako jistý předěl v koloběhu života, kdy „končí čas práce vnější, spíš fyzické, do okolního světa zaměřené, a začíná čas klidu, usebrání, reflexe, hodnocení, introspekce, prostě práce orientované spíš dovnitř. Odneřady to býval přece večer, kdy se člověk zamýšlel nad tím, co během dne vykonal, nad smyslem, jaký to mělo či nemělo, pozastavil se, aby získal nadhled, nabral síly a učinil svá předsevzetí do dalšího dne. Snad by se dalo poněkud zjednodušeně říct, že je-li svítání a plný denní jas časem rukou, pak soumrak je časem ducha“.³⁷

V této sebereflexi Havel spatřuje i velkou historickou výzvu pro další vývoj Evropy. Úspěch tohoto dějinného úkolu však závisí na tom, jak Evropu chápeme. Evropa jako proprium a toponymum nenese generický význam, vztahuje se k danému geografickému celku na základě konvence, a tudíž nemá ani charakterizační schopnost. Koneckonců nepatří ani do subkategorie tzv. mluvících jmen. Nemusí se však nutně vztahovat jen a pouze ke kontinentu, ale může označovat též jisté společenství a nabývat tak vlastně významu i charakterizační schopnosti. Toto společenství může být vymezeno např. institucionálně. Evropou se pak rozumí státy sdružené v Evropské unii, jež v době vzniku analyzovaného textu ještě nezahrnovala státy střední Evropy, v nichž se však zdůrazňoval „návrat do Evropy“, tj. v podstatě vstup do evropských institucionálních struktur. Evropou – jak na to upozorňuje Havel – se tedy tehdy rozuměly státy, které neprošly komunismem a které byly ve své většině integrovány do unijního celku. Ono společenství však může být vymezeno také historicky, hodnotově či kulturně. O tomto dalším významu Evropy Havel píše: „Ale existuje i Evropa v třetím významu toho slova. Touto Evropou je společně sdílený osud, společná komplikovaná historie, společně sdílené hodnoty, společná kultura života. Ale nejen to: je to do určité míry i prostor určité vůle, určitého chování a určité odpovědnosti, díky čemuž mohou být hranice této Evropy občas i dost rozostřené či proměnlivé: k jejímu ohraničení nestačí ani pouhý pohled do školního atlasu, ani pouhý pohled na seznam členských zemí Evropské unie, respektive zemí, které by se jimi mohly – kdyby chtěly – kdykoli stát, jako je třeba Norsko, Švýcarsko či Island. Už proto se o Evropě v tomto smyslu mluví hůře, a tudíž i méně. A přitom právě rozpravou o ní by měly všechny debaty o Evropě a její budoucnosti začínat.“³⁸ Evropa je v tomto smyslu jednou entitou, duchovním prostorem, civilizačním okruhem, i když nesmírně rozmanitým a různotvarým. Je to v podstatě kunderovsky pojatý prostor Západu před tím, než z něj

37 Tamtéž.

38 Tamtéž, s. 59.

byla násilně odervána střední Evropa, prostor s vlastní společnou identitou založenou na duchovních a kulturních základech, jež vyrůstají z římského křesťanství.³⁹ A k těmto základům patří dle Havla jako hodnotová osa také svoboda a metafyzicky zakotvená odpovědnost. Novým úkolem takto pojaté Evropy je „způsobem svého vlastního bytí posloužit jako příklad toho, že mnoho rozmanitých národů může v míru spolupracovat, aniž by tím ztrácely cokoli ze své svébytnosti.“⁴⁰

Tento model soužití je založen na dialogu a porozumění, nikoli na konfrontaci a vymezování se proti jiným. Tímto principem bychom se měli řídit také při interpretaci Havlova odkazu. Měli bychom se snažit navázat s ním skrze jeho dílo plnohodnotný dialog a podobně jako on pečlivě vážit sílu slova a vyvarovat se vzniku komunikačních patologií, jejichž příčiny demaskoval ve svých dramatech.

Bibliografie:

- AUSTIN, J. L.: *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000, 172 s. ISBN 80-7007-133-8.
Bible: překlad 21. století včetně Deuterokanonických knih. Praha: Biblion, 2015, 1810 s. ISBN 978-80-87282-20-5.
- BÜHLER, K.: *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*. Kraków: Universitas, 2004, 467 s. ISBN 83-242-0244-7.
- CINKÁNOVÁ, P.: *Přednes Havlova textu utnuli diváci pískotem. Primitivní buranství, říká náměstek*. [online]. Dostupné z: www.idnes.cz/liberec/zpravy/divadlo-saldy-piskot-krik-vaclav-havel-evropska-unie-polach.A240503_165010_liberec-zpravy_jape. [cit. 21.05.2024].
- DĄBROWSKA, A.: *Język polski*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998, 283 s. ISBN 83-7023-647-2.
- Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. *Literární listy*, 1968, r. 1, č. 18 (27. června 1968), s. 1, 3. ISSN 1803-0734.
- DUFOUR-LÉON, X. (ed.): *Slovník biblické teologie*. Řím, Velehrad: Křesťanská akademie, 1991, 658 s.

39 Srov. KUNDERA, M.: *Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy. 150 000 slov*, 1985, č. 4, s. 112–119. Viz též MADECKI, R. Kunderova vize střední Evropy v kontextu dnešní doby. In: POSPÍŠIL, I.: *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 449–461.

40 HAVEL, V.: *Evropa jako úkol*. In: TÝŽ: *Evropa jako úkol. Výběr z projevů 1990–2004*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2005, s. 61.

- GŁOWIŃSKI, M.: Nowomowa. In: BARTMIŃSKI, J. (ed.): *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, s. 174–177. ISBN 83-2271699-0.
- HAVEL, V.: *Dálkový výslech: rozhovor s Karlem Hvizďalou*. Praha: Academia, 2000, 237 s. ISBN 80-200-0801-2.
- HAVEL, V.: Evropa jako úkol. In: TÝŽ: *Evropa jako úkol. Výběr z projevů 1990–2004*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2005, s. 57–62. ISBN 80-86734-75-7.
- HAVEL, V.: Komentář ke hře Eduard. In: TÝŽ: *O divadle*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, s. 425–452. ISBN 978-80-87490-12-9.
- HAVEL, V.: *Moc bezmocných*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1989, 133 s.
- HAVEL, V.: Slovo o slovu. In: TÝŽ: *Slova: čtyři eseje z let 1986–1990*. Praha: Památník národního písemnictví, 1993, s. 14–19. ISBN 80-907186-9-8.
- HAVEL, V.: Vyrozumění. In: TÝŽ: *Hry 1*. Brno: Větrné mlýny, 2010, s. 65–151. ISBN 978-80-7443-029-9.
- HAVEL, V.: Zahradní slavnost. In: TÝŽ: *Hry 1*. Brno: Větrné mlýny, 2010, s. 9–62. ISBN 978-80-7443-029-9.
- HAVEL, V.: Ztížená možnost soustředění. In: TÝŽ: *Hry 1*. Brno: Větrné mlýny, 2010, s. 153–207. ISBN 978-80-7443-029-9.
- Kdo seje vítr. *Rudé právo*, 1989, r. 69, č. 152 (30. 6. 1989), s. 2.
- KONČELÍK, J.: Dva tisíce slov. Zrod a důsledky nečekaně vlivného prohlášení. *Soudobé dějiny*, 2008, r. 15, č. 3–4, s. 485–544. ISSN 1210-7050.
- KUNDERA, M.: Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy. *150 000 slov*, 1985, č. 4, s. 112–119.
- MADECKI, R.: Kunderova vize střední Evropy v kontextu dnešní doby. In: POSPÍŠIL, I.: *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 449–461. ISBN 978-80-905336-7-7.
- MADECKI, R.: Komunikacja międzyludzka w dramatach Václava Havla. In: BALOWSKI, M. – BAKUŁA, B. (eds): *Václav Havel – człowiek, pisarz, filozof, polityk*. Poznań: Pro, 2014, s. 87–107. ISBN 978-83-63090-48-7.
- MARKOWSKI, A.: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005, 293 s. ISBN 83-01-14526-9.
- Oslavy vystupu do EU v rámci Hubičky – Divadlo F. X. Šaldy Liberec*. www.saldovo-divadlo.cz/aktuality/detail-aktuality/r/oslavy-vystupu-do-eu-v-ramci-hubicky. [online]. [cit. 21.05.2024]
- ŠTĚRBOVÁ, A.: *Modelové hry Václava Havla*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, 95 s. ISBN 80-244-0379-X.
- TAUCHMANN, J.: *Pískot kvůli politice v libereckém divadle*. [online]. Dostupné z: www.nasliberec.cz/2024/05/03/piskot-kvuli-politice-v-libereckem-divadle/. [cit. 21.05.2024].

About the author

Roman Madecki

Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Brno, Czechia

madecki@phil.muni.cz

<https://orcid.org/0000-0002-4859-2813>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.